



Edebiyyat QAZETİ

ادبیات گزتی

www.edebiyat-qazeti.com

Şənbə, 22 sentyabr 2012-ci il № 35 (4838) 1934-cü ildən çıxır

Nizamının etnik mənsubluğu onun əsərlərindən gün kimi aydındır. Özünü dünyanın və bütün insanlığın şairi hesab edən bu dahi insan, fəvqəlalim və sənalıkar yeri düşdükcə hansı etnosa mənsub olduğunu bildirməkdən çəkinmir. Onun Azərbaycan türkcəsində yazılmış əsərləri gəlib bizə çatmasa da, biz bu qənaətdəyik ki, bu bənzərsiz şair doğma türkcədə də əsərlər yazmışdır. Onun əsasən farsca yazması dövrün, zamanın tələbi idi. Sarayların tələbi idi.

Bilirik ki, Nizami Gəncəvi əsərlərini Azərbaycan və digər türk hökmdarlarının ya sifarişli ilə yazmış, ya da onlardan adına yazıb göndərmişdir. Bu türk hökmdarları isə ondan ancaq farsca əsərlər gözləyirdi aydındır. Sarayında dörd-yüzə yaxın şair saxlayan, hansı etnosa mənsub olmasından asılı olmayaraq onlardan farsca əsərlər yazmağı tələb edən Sultan Mahmud Qəznəvi xatırlayaq. X-XI əsrlərdə yaşamış, hökmdarlıq etmiş bu türk hökmdar həm də fars Firdovsi-dən "Şahname" yazmağı xahiş etmişdir. Ele o dövrdə türk-öğüz şəri də yazdığı məlumdur. Həmin Sultan Mahmudun sarayında yaşayan şairlərdən Mənuçəhri Damğani həmkarlarından birinə müraciətə yazırdı:

*Be rahe-torkimani
ke nikuter miqvi
To mərə şərə tork*

*(Sən ki, türkməncə yaxşı bilirsen,
Sən mənə türk şəri, ögüz şəri söylə).*

Buradan görünür ki, türk hökmdarları saraylarında türkü yazan, yaza bilən şairlər var idi, ancaq onların yaradıcılığına revac verilmirdi. Əhəlinin çoxu, orudakı əsgərlər, hökmdarlar özləri türk olsalar da, onlar farsca yazılan əsərləri bəyənir, qəbul edir və qiymətləndirirdilər. Bu ənənə İranda indi də davam edir. Əksər azərbaycanlı alim və şairlər farsca yazırlar. Şəhriyar kimi bir Azərbaycan türkü uzun müddət ancaq farsca yazmışdır. Nizami Gəncəvinin də bir Azərbaycan türkü, özünü dediği kimi, bir "əcəm türkü" olsa da, farsca yazmasının səbəbini burada ax-tarmaq lazımdır. Təsədüfi deyildir ki, Şeyx Nizami Azərbaycan türkcəsində yazılan əsərlərinin qiymətləndirilmədiyindən gileyliyin.

*Torkiyem ra dərin həbəş nə xerend,
Lacərem, doyğəbəyə-xoş nə xerend.*
(6.76)

Bu beytin azərbaycanca tərcüməsi aşağıdakı kimidir: "Türkcəmi bu həbəşdə almırlar, Nə etməli dadlı dovğa yemirlər".

Yeni mənim türkcə şeirlərimi bu nadan, qara fikirlə insanlar almırlar, bəyənirlər. Bir türk yeməyi olan dovğanı yemirlər.

870

Nizamının etnik mənsubiyyəti: həqiqət və uydurmalar



quyo şərə-ğözi

Nizami əsərlərini az-çox oxuyan insanları istər-istəməz bu əsərlərin güclü türk ruhu, türk sevgisi ilə yazıldığını görür. Əsərlərinə çoxlu türk sözü işlədən, külli miqdarda Azərbaycan türk atalar sözü və məsələləri farsca yazdığı əsərlərdə gen-bol işlədən Nizami bu hərəkəti ilə də bir Azərbaycan türkü olduğunu təsdiq edir. Bu mövzuda Azərbaycan alimlərindən H.Araslı, M.Ə.Resulzadə, H.Zərifzadə, B.Sərvətyan kifayət qədər söhbət açmışlar. Xüsusilə, H.Araslı Nizami əsərləri ilə "Kitabi-Dada Qorqud" dastanlarını müqayisə edərək bu qənaətə gəlir ki, Şeyx Nizami bir ögüz türkü olaraq həmin möhtəşəm ögüz dastanını gözəl bilmiş, əsərlərində bir çox məqamlarda həmin dastanların mövqeyində dayanmışdır. Nizami xüsusilə qadına münasibətdə və qadın surətlərinin təqdimində "Kitabi-

Dədə Qorqud" ozanlarının yolu ilə gedir. "Aslanın erkəyi, dişisi olmaz" - deyərək zamanları qabaqlayan bir qənaət ortaya qoyur. Bu isə Nizamidə açıq-aşkar bir ögüz-türk ruhunun ifadəsidir. Farslarda türk, türki (türklük) sözləri etibarsızlıq, vəfasızlıq, qarətçilik mənalarda işlənsə, Nizami bir türk olaraq bu sözə əsl mənasını qaytarır. O, həmin sözləri ucalıq, gözəllik, qəhrəmanlıq, bənzərsizlik kimi mənalarda işlədir. Gah yasəmən kimi gözəl bir çiçəyi, gah həzrət peyğəmbər kimi Allahın sevdiyi və seçdiyi bir insanı türk adlandırır. Türk sözüne ucalıq, böyüklük, sözün ən geniş və fəlsəfi mənasında gözəllik mənası verir.

Tork səmən xime be səhrəzədə.
(2.62)

(Tərcüməsi: Türk yasəmən çöldə çədnə qummuşdu).

*Zehi torki ke mirə həft xəyləst
Ze mahi ta be mah ura tofeyləst.*
(3.760)

(Ardı 2-ci səh.)

(Əvvəl 1-ci səh.)

(Tərcüməsi: Əhsən o türke ki,
yeddı xalqın əğasıdır.
Balıqdan Ayacan her nə var
ona möhtacdır.)

Nizami burada həzrət peyğəmbərin qeyri-adi hünərini, qəhrəmanlığını ifadə üçün sanki türk sözündən başqa söz tapmır. Bu özlüyündə Nizami irsindəki güclü bir türk ruhunun ifadəsidir.

"Xosrov və Şirın"ında Nizaminin türklüyü daha qabanq ifadə olunur.

Nizaminin etnik mənsubiyyəti: həqiqət və uydurmalar

Bərdə hökmdarı Məhinbanu və onun qardaşı qızı Şirinin təmsalında Azərbaycanın, o cümlədən qədim Aran türk torpağının keçmişini tərənnüm edir. Bu əsərdə Nizami Məhinbanunun dili ilə onun özünü və qardaşı qızı Şirini əfsanəvi türk hökmdarı Əfrasiyab, Mahmud Kaşğarının dediyi kimi, Alp Ər Tunqanın varisi adlandırır. İran şahı Xosrov Pərviz Keyxosrov varisdirsə, biz Əfrasiyab varisiyik deyə bəyan edir. Keyxosrov özü Əfrasiyabın nəvəsi olsa da, həm də onun qatildir. Həmin Keyxosrov isə Midiya dövlətinin varlığına son qoyan Kürüşdür. O Kürüşdür ki, babası Astiaqı xəyanətlə öldürmüş, Midiya dövlətini İrana tabe etmişdir. Nizami bu həqiqəti dəqiq bildiyindən Astiaqın türklüyün rəmzinə çevrilən Alp Ər Tunqa - Əfrasiyabdan başqa bir kəs olmadığına şübhə etmədiyindən Məhinbanu və Şirini qədim Azərbaycan tarixinin bədii rəmzləri kimi canlandırmışdır.

Gər u mahəst ma niz afetabim,
Vəgər Keyxosrovest, Əfrasiyabim.
(3.219)

Məhinbanu və Şirini üçün doğma və təbii olan bu sözlər Nizaminin özü üçün də doğma və təbiiyədir. Biz bu qənaətdəyik ki, Nizami özü əgər israrla bu əsərin əfsanə olmadığını, Şirini surəti ilə Nizaminin səmimi bir məhəbbətlə sevdiyi türk qızı Afaqın surətinin yaradıldığını deyirsə, biz onun yaratdığı Məhinbanu surətində də bütün başqa məqamlarla yanaşı, Nizaminin öz bibisinin surətinin yaradıldığını düşünürük.

"Xosrov və Şirın"dən bizə məlum olur ki, şairin atası bu əsər yazılan ərəfədə vəfat etmişdir. Nizami sanki bu hadisəyə işarə edərək Məhinbanunun qardaş dərdi çəkdiyini dilə gətirir. Tarix və müasirlik, əfsanə və gerçəklik bir-biri ilə birləşərək zəngin bir aləm yaradır. Buna görə də Məhinbanunun dili ilə deyilən "biz də Əfrasiyabıq" sözü həm də Nizaminin özünə aiddir, onun türk olduğunun, bir Azərbaycan türkü olduğunun ən dəqiq və danılmaz ifadəsidir.

İran mənbələrinin özündə Azərbaycanda Gəncə şəhərinin salınması Əfrasiyabın adı ilə bağlanır. İstər Güney Azərbaycanda, istər Aranda olan Gəncə adlı yaşayış məskənləri Əfrasiyabın adı ilə bağlansa da, bu adda şəhər və kəndlərin ondan qabaq da mövcud olduğunu düşünmək daha doğru olardı. Eyni zamanda onu da bilir ki, Nizaminin vətəni Gəncə şəhəri də daxil olmaqla Gəncə, Gəncək adlı irili-xırdalı yaşayış məskənləri 24 türk oğuz boyundan biri olan Gəncəklərin adı ilə bağlıdır. Bu haqda Mahmud Kaşğari (XI əsr), Fəzlullah Rəşidəddin və digərlərinin əsərlərində kifayət qədər məlumat vardır. Biz eyni zamanda onu da düşünürük ki, çox güman ki, Əfrasiyab - Alp Ər Tunqa özü Gəncək tayfasının nümayəndəsi olmuşdur. Nizaminin özünün də həmin türk tayfasına mənsub olduğunu düşünmək mümkündür. Amma belə olmasa da, bu bənzərsiz insanın bir türk olduğu şəkl-

sizdir.

Nizami əsərlərində onun türklüyünün ifadəsi olan məqamlar çoxdur. Ancaq biz "İsgəndərnamə" əsərində olan kiçik bir epizoda nəzər salmaqla kifayətlənirik. Bu poemada "İsgəndərin Çin səfəri" adlı bir epizod vardır. Burada göstərilir ki, İsgəndər Çin üzərinə qoşun yeridir, Çin xaqanından ona tabe olmağı tələb edir. Yanına gələn Xaqandan İsgəndər əvvəlcə yeddi ilin, ancaq sonra bir ilin xəracını istəyir. Xaqan həmin xəracı gətirmək üçün ölkəsinə yollanır, ancaq böyük bir ordu ilə

qayıdır. İsgəndər və onun adamları ele düşünür ki, Xaqan əhdi pozub, onları aldaraq qəfildən hücum etmək fikrinə düşüb. Bu vaxt İsgəndər Xaqanın və türklərin ünvanına onlara layiq olmayan sözlər danışır. Onu da qeyd edək ki, burada Çin dedikdə Turan, türklərin yaşadığı ərazilər nəzərdə tutulur. Xaqanın ölkəsinin vilayətləri arasında ancaq Çaç (Daşkənd), Fərganə, Sipcəb, Xirxiz kimi yerlərin adı çəkilir. Xaqanın ölkəsi Turan, özü isə türklərin başçısı, Əfrasiyab ölkəsinin varisi adlandırılır, Turan tacından danışılır. Xaqanın onu aldatdığını, əhdi pozduğunu düşünən İsgəndər türklərin etibarsız, əhdi pozan, vəfa bilməyən insanlar olması haqqında danışır, nifrətlər yağdırır.

Be nefrine-torkan zəban bər qoşad,
Ke bifetne torki ze mader nəzad...
Soxən rast qoftənd pişiniyan
Ke əhdo vəfa nist dər Çiniyan.
(5.372)

(Tərcüməsi: Türklərə qarşı nitirnlərlə dil açdı ki, bir türk fitnəsiz anadan olmadı... Keçmiş adamlar doğru demişlər ki, çinlilərdə (yəni türklərdə - X.Y) əhd və vəfa yoxdur).

Ancaq Xaqan gəlib çıxandan sonra məlum olur ki, o, əhdində sadıqdır. Bir ilin xəracını gətirmişdir. Anda, peymana möhkəm olduğunu söyləyir. Qoşunla gəlməyini belə izah edir ki, İsgəndər onun o qədər də aciz olmadığını görsün. Nizami bu epizodla türklərin etibarsızlığı haqqındakı bütün iddiaları rədd edir. Bu antitürk düşüncəsinin yağdırdığı nifrətləri onların özlərinə qaytarır, onların korluğuna, karlığına, həqiqəti danmalanna nifrətini bildirir. Bu epizod Nizaminin türklüyünün, onun sonsuz bir türk sevgisinin ifadəsidir. Nizami əsərlərindəki bu cür məqamları oxuyub da, onun bir Azərbaycan türkü olduğunu necə danmaq olar?! Bu həqiqəti inkara qalxan dil necə qurumaz?!

Nizaminin müasiri Xaqani Şirvani bu həqiqəti bir beytlə aşağıdakı kimi ifadə etmişdir:

Məra dər fərsi fəhşi ke quyəd
Be torki çərşən quyəd ke sensən!

(Tərcüməsi: Hər kim mənə fars dilində söyüş desə, çərş (göylər - X.Y) türk dilində ona deyər ki, sensən).

Xaqani və Nizami - bu iki Azərbaycan türkü türkün hünərini danan, onların mənsub olduğu xalqa yuxarıdan baxan hər cür şovinist, ayıncı, inkaredici düşüncələri, baxışları, iddiaları təmkinlə, qətiyyətlə rədd etmişlər. Biz də Nizaminin türklüyünü danan, onun bir fars olduğunu iddia edənlərin yanlış, xəstə müddəalarını rədd edir və belə düşünürük ki, uydurma üsullarla Nizaminin türklüyü haqqındakı həqiqəti danmaq mümkünsüzdür.

Xəlil YUSİFLİ